

DK:1.301(09):008:398(575.1)

Dinara ARAPBAYEVA,
Navoiy innovatsional universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: dinara020776@gmail.com

TDTU dotsenti PhD R. Baratov taqrizi asosida

FOLKLORE – A PHILOSOPHICAL FACTOR FORMING NATIONAL PRIDE AND THE SOCIAL CONSCIOUSNESS OF THE INDIVIDUAL

Annotation

This article analyzes the philosophical and methodological significance of folklore art in the formation of national pride and the social consciousness of the individual. The author examines the educational, moral, and spiritual functions of folklore in the context of social and spiritual threats of the globalization era, evaluating it as a means of fostering national identity and preserving spiritual values.

Key words: folklore, national pride, social consciousness, spiritual values, personal upbringing, patriotism, historical heritage, national identity, philosophical analysis, spiritual culture.

ФОЛЬКЛОР – ФИЛОСОФСКИЙ ФАКТОР, ФОРМИРУЮЩИЙ НАЦИОНАЛЬНУЮ ГОРДОСТЬ И СОЦИАЛЬНОЕ СОЗНАНИЕ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В данной статье проанализировано философское и методологическое значение искусства фольклора в формировании национальной гордости и социального сознания личности. Автор рассматривает воспитательную, нравственную и духовную функции фольклора в условиях социальных и духовных угроз эпохи глобализации, оценивая его как средство осознания национальной идентичности и сохранения духовных ценностей.

Ключевые слова: фольклор, национальная гордость, социальное сознание, духовные ценности, воспитание личности, патриотизм, историческое наследие, национальная идентичность, философский анализ, духовная культура.

FOL'KLOR – SHAXSDA MILLIY G'URUR VA IJTIMOY ONGNI SHAKLLANTIRUVCHI FALSAFIY OMIL

Annotasiya

Mazkur maqolada folklor san'atining shaxs milliy g'ururi va ijtimoiy ongni shakllantirishdagi falsafiy va metodologik ahamiyati tahlil etilgan. Muallif globallashuv davrida yuzaga kelgan ijtimoiy-ma'naviy tahdidlar sharoitida folklorning tarbiyaviy, axloqiy va ma'naviy funksiyalarini ko'rsatib, uni milliy o'zlikni anglash va ma'naviy qadriyatlarni saqlash vositasi sifatida baholaydi.

Kalit so'zlar: folklor, milliy g'urur, ijtimoiy ong, ma'naviy qadriyatlar, shaxs tarbiyasi, vatanparvarlik, tarixiy meros, milliy o'zlik, falsafiy tahlil, ma'naviy madaniyat.

Kirish. Bugungi kunda jahonda terrorism, ekstremizm, fundamentalizm, fashizm, ksenofobiya, rasizm, kosmopolitizm, individualizm, etnoegoizm hodisalari, "ommaviy madaniyat", shaxs marginallashuvi (bir jinsli nikoh, giyohvandlik, odam savdosi va boshqa g'ayriinsoniy deviant xulq-atvor elementlari) eskalatsiyasi globallashuvi kishilarning milliy g'ururini shakllantirishni umuminsoniy dolzarb ilmiy muammoga aylantirdi. Bu muammo yechimi dunyo ijtimoiy-gumanitar fanlari ilmiy jamoatchiligi oldiga umuminsoniy ma'naviy-madaniy qadriyatlarni integratsiyalashtirishni, progressiv milliy ta'lim-tarbiya usul-vositalarini, pedagogik-didaktik innovatsion texnologiyalarni global ommaviylashtirish ehtiyoji va zaruratini kuchaytirmoqda[6.8.11].

Shaxs va millat g'ururini shakllantirishni tadqiq etishda, uning tarixiy-retrospektiv asoslarini aniqlashda folklor san'ati muhim metodologik ahamiyatga ega. Chunki shaxs tarbiyasining har qanday sohasida, uning tarixiy rivojlanish qonuniyatlari va bosqichlarini o'rganish istiqbol mo'ljallarini belgilashga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarixda inson qadri, o'z sha'nini, or-nomusini saqlash masalasi alohida kun tartibiga qo'yilgan. Zardushtiylik dinining "Avesto" va boshqa dunyoviy dinlarning muqaddas kitoblarida inson g'ururi Yaratganning ilohiy ne'mati sifatida talqin etilgan.

Falsafa tarixida "ikkinchi muallim" sanalgan Abu Nasr Forobiy (873-950) asarlarida Arab xalifaligidan mustaqillikka erishgan davlatda adolatlilik jamiyat qurish masalalari «Fozil odamlar shahri» asarida berilgan insonparvarlik, vatanparvarlik, komil inson shaxsini tarbiyalashga doir amaliy tavsiyalari hozirgi davrda ham milliy taraqqiyotning ijtimoiy-ma'naviy muammolarini hal etishda muhim nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Eng qadimgi turkiy xalqlar og'zaki ijodi merosi namunalari Mahmud Qoshg'ariyning (XI asr) "Devonu lug'otit turk" asari orqali yetib kelgan. Asarda keltirilgan xalq og'zaki ijodi namunalari: vatanparvarlik, insoniylik, poklik, fidoyilik, sadoqat kabi insoniy fazilatlar o'zining badiiy ifodasini topgan.

Abdulqosim Mahmud Zamaxshariyning (1075-1144) "Atvoq uz-zahab fil-mavo'iz val-xutb" ("Xutbalar va va'zlar bayonida oltin shodalar"), "Navobig' ul-kalim" ("Nozik iboralar"), "Rabiy ul-abror va nusus ul-axyor" ("Taqvodorlar bahori va fozillar bayoni"), "An-nasouh us-sig'or val bavolig' ul-kibor" ("Kichiklarga nasihatlar va ulug'lar yetukligi") asarlari pand-nasihatlar, hikmatli so'zlar, maqollar, hikoyalar, latifalar orqali insonlarni o'zligini anglashga, jamiyatda o'z o'rnini topishga yetaklagan.[13.]

Alisher Navoiy (1441-1501) «Hayrat-ul-abror» dostonida komil inson ma'naviyatida milliy g'urur fenomeni

bilan bevosita bog'liq: vatanparvarlik, mehnatsevarlik, jasurlik, yaxshilik, saxovat, soflik, hayo, muruvvat, andisha, odob, kamtarlik, sadoqat, rostgo'ylik, insof, qanoat, adolat, g'urur, or-nomus kabi axloqiy fazilatlar tahlil etilib, insonning ruhiy kamolot yo'llari ko'rsatilgan.

XX asrga kelib, o'zbek jadidchilik maktabi vakillari xususan, Fitrat "Sharq" dostoni, "Mirrix yulduziga", "Temur sag'anasi", Cho'lpon "Go'zal Turkiston", "Xalq", "Yorug' yulduzga" nomli fol'klorga aylangan asarlari bilan shaxs milliy g'ururini shakllantirib, millat ma'naviyati, ma'rifatini rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar.

Eng muhimi, milliy fol'klor san'atimizga xorijlik olimlar, mutaxassislarining qiziqishi kuchayib, mamlakatimiz madaniyati tarixi va xalqimiz ma'naviy qiyofasi haqida dunyo jamoatchiligida yangi tasavvurlar uyg'onib, jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvida katta ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, turkiyalik yirik fol'klorshunoslar Fili Qirbosh ("Go'ro'g'lining tug'ilishi", 1996 y.), Selami Fidakor ("Rustamxon", "Erali va Sherali", 1996 y.) xalq eposlari, Bonn universiteti (Germaniya) professori Karl Rayxil ("Turkiy xalqlar eposi", 2002 y.), yapon olimi Xeroki ("Turkiy xalqlar qahramonlik eposi", 2002 y.), janubiy koreyalik turkshunos olim Ing Yong O ("Alpomish" va "Jumong" dostonlarining qiyosiy-tipologik tahlili" 2014 y.) milliy fol'klorimiz haqidagi asarlarni o'z tillariga tarjima qilib, nashr ettirdilar.

O'zbekistonda "Alpomish" dostonining 1000 yilligi munosabati bilan ushbu yubileyga tayyorgarlik va uni o'tkazish jarayonida T.Mirzaev, K.Imomov, O.Madaev, Sh.Turdimov, M.Jo'raev, J.Eshonqulov, Sh.Shomusarov, B.Jumaniyozov, M.Pirmatova, U.Sattorov, M.Rahmonova, R.Saidova, A.Musaqulov va boshqa fol'klorshunoslar tomonidan jiddiy ilmiy tadqiqot ishlari natijalari e'lon qilindi.

O'zbekistonda jamiyat ma'naviy-madaniy yangilanishi sharoitida fol'klorning (xususan, dostonchilikning) roli haqida Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning ko'rsatmalari alohida nazariy-metodologik ahamiyatga ega. Birinchi Prezident "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida: "Xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi bo'lmish "Alpomish" dostoni millatimizning o'zligini namoyon etadigan, avlodlardan-avlodlarga o'tib kelayotgan qahramonlik qo'shig'idir. Agar ki, xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tuganmas bir doston bo'lsa, "Alpomish" ana shu dostonning shoh bayti, desak, to'g'ri bo'ladi. Bu mumtoz asarda tarix to'fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o'zligini doimo saqlagan el-yurtimizning bag'rikenglik, matonat, olijanoblik, vafo va sadoqat kabi ezgu fazilatlarini o'z ifodasini topgan" [3], degan fikrida shaxs ma'naviyatini rivojlantirishda fol'klorning roli, uning umumnazariy asoslari va amaliy yo'l-yo'riqlari ko'rsatib berilgan bu esa, o'z navbatida, ilmiy jamoatchilik oldiga dolzarb vazifalarni qo'ydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Fol'klor millatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllangan milliy g'ururni baholash mezonlaridan biri hisoblanadi. Fol'klorning mazmunida shaxs g'ururini shakllantirishdan millat g'ururini shakllantirishga o'tishning sub'ektiv omil imkoniyati va uning ta'sirida vujudga kelgan ijtimoiy hodisa – milliy o'zlikni anglashni ko'ramiz. Zero, insoniyat tomonidan yaratilgan xalq madaniyatining har qanday shakli, xususan, ma'naviy yuksaklikning mezoni – shaxs g'ururi fol'klorda o'z ifodasini topadi. Shuning uchun fol'klorning shaxs g'ururi shakllanishiga ta'sirini shaxs, ijtimoiy borliqning asosiy elementi bo'lgan millat munosabatlari birligi tarzida tahlil etish nazariy-metodologik ahamiyatga ega. Chunki shaxs g'ururi, hatto instinktiv-reflektiv tarzda ham ruhiy holat (to'g'rirog'i, ijtimoiy hodisa) sifatida tarixiy kelib chiqish genezisi va mavjudligiga ko'ra, ob'ektiv hodisa bo'lsa ham, sub'ektiv omillar yordamida shakllanadi va rivojlanadi.

Fol'klor san'atini konkret shaxs tipi va muayyan millat g'ururini shakllantirish usuli hamda imkoniyati kontekstida olib qaraydigan bo'lsak, jamiyat ma'naviy hayotidagi rolining oshib borish qonuniyatini ko'ramiz.

Umumlashtirib aytganda, fol'klor – shaxs va millat g'ururini shakllantirishga qaratilgan sub'ektiv omilning konkretlashgan usuli va vositasi. Fol'klor san'ati shaxs milliy g'ururini shakllantirishdan iborat ijtimoiy amaliyotning konkret bosqichini ham, tarixiy zaruriyatini ham, dinamik rivojlanishini ham o'zida aks ettiradi.

Tahlil va natijalar. Fol'klorning shaxs milliy g'ururini shakllantirishdagi roliga ijtimoiy amaliyot nuqtai nazaridan yondashadigan bo'lsak, uning ikkita asosiy xususiyati namoyon bo'ladi. Birinchisi, ijtimoiy-ma'naviy hayotda fol'klor shaxsning o'zligini anglash imkoniyati, sub'ektiv omili bo'lib, milliy g'ururini tarixiy voqealar kontekstida badiiy obrazlar orqali aks ettiruvchi xalq ma'naviy madaniyatining maxsus shakli hisoblanadi. Unda milliy g'ururni shakllantirishning ijtimoiy-tarixiy tajribalari va shakllangan qadriyatlar shaxs darajasida konkret aks etadi hamda umumlashadi. Ikkinchisi, fol'klorning shaxs milliy g'ururiga ta'siri ma'naviy madaniyat tizimidagi funksiyasiga, jamiyat tarixiy taraqqiyotining ma'naviy ehtiyojlariga mos tarzda o'zgarib turadi va shaxs sifatlariga konkret yondashuvni taqozo qiladi.

Shuning uchun hozirgi davrdagi falsafiy adabiyotlarda fol'klorning funksional rolini ta'riflashda, uni ijtimoiy borliqning badiiy ideallashgan voqeligi tarzida qaralishi tasodifiy emas. Xususan, fol'klordagi "g'aroyib fantastika, mohiyatan, xalqning tarixiy voqelikka munosabati asosida ijtimoiy ongini badiiy shaklda o'zlashtirishdir" [7].

Shu bois, fol'klor shaxsning o'z-o'zini anglash, milliy g'ururni shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Bizning tadqiqot mavzuimiz doirasida fol'klorning rivojlanishidagi asosiy tendensiya millatning mustaqilligini mustahkamlash ehtiyojlaridan kelib chiqib, shaxs milliy g'ururini shakllantirish orqali uning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, fol'klorda g'urur, or-nomus, sha'n, insonning o'z qadriyatini anglash va uning sofligini saqlash masalasi personajlarning faolligi yoki passivligini belgilaydigan mezon hisoblangan [2].

Fol'klorning shaxs milliy g'ururiga ta'siri faqat sub'ektiv omil maqomi bilan belgilanmaydi, balki uning hissiy-emosional faoliyatini, xususan, vatanparvarlik ruhini, qahramonlik fazilatini tarbiyalashga yo'naltiradi, shaxsning bu sohada real tajriba orttirishga va uning ijtimoiy ma'nodagi maqomini mustahkamlashga yordam beradi. Shuning uchun ham fol'klorda ifodalangan shaxsning milliy g'ururi, bir tomondan, uni rivojlantirishga yo'naltirilgan hayotiy tajribani umumlashtiradi. Ikkinchi tomondan, fol'klor shaxs milliy g'ururini, uning amaliy faoliyat shakllariga nisbatan konkretlashtirishdan tashqari "oriyat", "nomus", "sha'n", "nafsoniyat" kabi ma'naviy-axloqiy tushunchalar mazmunini tashkil qiladi.

Shu bilan birga, fol'klorda konkret tarixiy davrning mohiyatini belgilovchi milliy ongning amalda namoyon bo'lgan shaxs g'ururi ijtimoiy guruhlar, tabaqalarning umuminsoniy maqsadlarini, umummilliy manfaatlarini o'zida mujassamlashgan tarzda ifodalaydigan mazmun va shakl birligi mavjud. Shaxs g'ururi o'zining konkret namoyon bo'lish shakllaridan qat'i nazar, ijtimoiy xarakter kasb etadi. Chunki shaxs g'ururini shakllantirish muammosi tarixiy davr ziddiyatlari va asosiy tendensiyalarini o'zida aks ettiradi.

Xalqimizning uzoq tarixiy davrlardan mustabid mustamlakachilik tuzumida yashashi bugungi kunda, umuman, ma'naviyatga, xususan, fol'klor san'ati oldiga qator muammolarni qo'yimoqda. Chunki shaxs milliy g'ururini shakllantirishda fol'klorga diqqat-e'tiborning oshib borishi o'tmish ma'naviy madaniyatini tiklash va rivojlantirish

zaruriyatidan kelib chiqadi hamda shaxs g'ururini shakllantirishning murakkabligi, uning nafaqat tashqi qiyofasini, balki ichki ma'naviy mohiyatini ochishi bilan karakterlanadi.

Bundan tashqari, shaxs milliy g'ururini shakllantiradigan fol'klor muayyan xalq yoki millatga tegishli emas. Chunki har qanday fol'klor, ularning tarixiy tajribalarini umumlashtirish natijasida vujudga keladi va umuminsoniy xarakter kasb etadi. Boshqacha aytganda, "bir geosiyosiy hududda yashagan xalq qaysi millat yoki elat vakili bo'lishidan qat'i nazar, doimo o'zaro madaniy-ma'naviy konvergensiya ta'sirida bo'ladi. Ushbu jarayon madaniy taraqqiyotning ustuvor qonunlaridan biridir" [5]. Eng muhimi, fol'klor qahramonlari obrazlarining ma'naviy mazmuni har qanday kishida milliy g'ururni shakllantirishga milliy mentalitet "chig'irig'i"dan o'tgan holda ta'sir ko'rsatadi. Hatto, millatning o'zligini anglashida muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun fol'klor qahramonlari milliy mansubligidan qat'i nazar, umuminsoniy mazmunga ega.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, fol'klorning shaxs milliy g'ururini shakllantirishdagi funksional rolini quyidagicha ta'riflaymiz. Fol'klor xalq turmush tarzi sohalarini ideal obrazlarda, metaforalarda aks ettirish orqali shaxs milliy g'ururini shakllantirishga ta'sir ko'rsatishning samarali usuli bo'lib, jamiyat taraqqiyoti jarayonida orttirilgan tarixiy merosni, ijtimoiy tajribani umumlashtirish, saqlash va uzatishning o'ziga xos sintetik san'at shaklidir. Lekin fol'klorning faqat shaxs milliy o'zligini anglash va g'ururini shakllantirish funksiyasi uning roli va mustaqil ahamiyatini

to'liq namoyon qila olmaydi. Shu sababdan fol'klorning jamiyat umumiy taraqqiyotidagi ahamiyatini belgilab beradigan xususiyatlarni shaxs milliy g'ururini shakllantirish kontekstida olib qarash uning funksional rolini konkretlashtiradi. Chunki, nazarimizda, shaxsning muayyan tarixiy davrda fol'klor vositasida milliy g'ururini shakllantirishi uning konkret tarixiy-ijtimoiy amaliyot jarayoni bilan bog'liq bo'ladi. Ya'ni fol'klor shaxsning tarixiy taraqqiyotidagi faol sub'ekt sifatida shakllanishi uchun faqat ideal voqelikni aks ettirmasdan, balki uni "yaratishi" zarur.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda: 1) fol'klorning shaxs milliy g'ururiga ta'siri keng qamrovli hodisa bo'lib, ma'naviy barkamol insonni tarbiyalash muammolarining ustuvor yo'nalishlariga mos tarzda turli davrlarda turlicha talqin qilingan; 2) bugungi kunda fol'klorning shaxs milliy g'ururini shakllantirishdagi roli oshib borishi, uning mentalitet xususiyatlarini aniqlash nuqtai nazaridan kompleks-sistemali o'rganishga munosib; 3) fol'klor san'ati inson intellektual salohiyati, mehnati bilan yaratilgan ma'naviy madaniyatning maxsus shakli bo'lib, shaxs milliy g'ururini shakllantirish vazifasini bajaruvchi ijtimoiy hodisadir; 4) fol'klorda milliy o'zlikni anglash va g'ururni shakllantirish muammolarining kun tartibiga qo'yilishi inson ijtimoiy mohiyatidagi ijodkorlik xarakterini, iste'dodini, mahoratini namoyon qiladi; 5) fol'klor ma'naviy madaniyatning maxsus ko'rinishi sifatida hamma vaqt real voqelikdan kelib chiqadi va uni ideal obrazlar tarzida ifodalash usulidir.

ADABIYOTLAR

1. Аширов А. "Авесто"дан мерос маросимлар. – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашри, 2001. – 28 б.
2. Жўрахонова С. Кенжа ботир ҳақидаги эртақларнинг ўзига хос хусу-сиятлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2009. №1. – Б.84. (82-85)
3. Каримов И.А.Юксак маънавият – энгилмас куч. – Тошкент: Маъ-навият, 2011. – 176 б.
4. Мадаев О. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2011. – 243 б.
5. Назаров Н. Лақайлар этник маънавиятининг ўзига хос жиҳатлари. //Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – Тошкент, 2006. – №4 (36) – Б. 115.(113-117)
6. Patrick J.Buchanan. The death of the West. United States.St. Martin's Griffin.2001.320 p.
7. Трояков П.А. От этнографических реалий к сказочному мотиву. Фо-льклор. Поэтическая система. – Москва, 1977. – 135 с.
8. Toffler. A The third wave. United States. New York. Bantam Books. 1980. 560
9. Тоғаев Ш.Х. Ўзбек халқи миллий ғурурининг шаклланишида мада-ний мероснинг ўрни: Фалс.фан.ном. ... дисс. – Тошкент: ЎзМУ, 2002. – 140 б.
10. Хакимов Н. Миллий ғурур ва маданий савия // Мулоқот. – Тошкент, 2000. – №4. Б. 15-18.
11. Шарипов М. Қадриятлар – тарихий онг ва миллий ифтихор кўзгуси // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – Тошкент, 2006. – № 1(33) – Б. 155-159.
12. Шпенглер О. Закат Европы. В 2-х томах. – Москва: Мысль, 1993. – 672 с.
13. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Замахшарий. – Тошкент: Ўзбе-кистон миллий энциклопедияси Давлат нашриёти, 2002. 3 жилд – 658 б.
14. Ҳайитов З. Маънавий мерос ва миллий ўзликни англаш// Тафаккур. – Тошкент, 2007. – №3. – Б.112-113.